

Стельникович С. В. Санітарно-епідеміологічний стан на території Житомирського генерального округу / С. В. Стельникович // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. — Запоріжжя : ЗНУ, 2014. — Вип. 40. — С. 151—154.

УДК 94(477)

С. В. Стельникович

САНІТАРНО-ЕПІДЕМІОЛОГІЧНИЙ СТАН НА ТЕРИТОРІЇ ЖИТОМИРСЬКОГО ГЕНЕРАЛЬНОГО ОКРУГУ

У статті аналізується санітарно-епідеміологічне становище на території генерального округу Житомир (друга половина 1941 – початок 1944 рр.). Визначено, що в період нацистської окупації офіційна влада проводила заходи для його стабілізації та недопущення поширення інфекційних захворювань. Адже такі хвороби несли загрозу не лише для місцевого населення, а й самих німців. Проте інфекційні захворювання у регіоні значно розповсюдилися уже з 1942 р. Особливу небезпеку ніс тиф, який набув характеру епідемії. Значно розповсюдилися і венеричні хвороби.

Ключові слова: санітарно-епідеміологічний стан, інфекційні захворювання, генеральний округ Житомир.

В умовах Другої світової війни на окупованих німцями територіях, у тому числі тих, які ввійшли до складу генерального округу Житомир (Житомирська, переважна частина Вінницької областей України, частини Поліської та Гомельської областей Білорусі), різко погіршився санітарно-епідеміологічний стан. Адже до загальної розрухи, антисанітарії й занепаду системи медичного обслуговування додалися фізична й психологічна виснаженість місцевого населення, недоїдання. У сукупності це призвело до значного поширення інфекційних захворювань, деякі з них набули характеру епідемій.

Питання санітарно-епідеміологічного стану в генеральному окрузі Житомир, як і на інших окупованих нацистами територіях України, не виступало предметом спеціального історичного дослідження. Лише поодинокі учені, які займаються проблематикою Другої світової війни та німецького окупаційного режиму в Україні, торкалися його контекстуально. Вітчизняні автори В. Шайкан [1, с.54-60] та Т. Заболотна [2, с.33-38], аналізуючи окремі аспекти життя місцевого населення в роки німецької окупації, певною мірою звертають увагу на санітарно-епідеміологічний стан і ситуацію із поширенням інфекційних захворювань на окупованих територіях. Проте вони не акцентують увагу на Житомирсько-Вінницькому регіоні. Серед іноземних дослідників необхідно назвати В. Лауер, яка у контексті німецько-українських взаємин на прикладі житомирського генерального округу, частково піднімає питання розповсюдження венеричних хвороб у регіоні [3, с.139-140]. Отож, санітарно-епідеміологічний стан на території генерального округу Житомир залишається маловивченим.

Метою пропонованого дослідження є аналіз санітарно-епідеміологічної ситуації на окупованих нацистами українських та суміжних білоруських територіях, які увійшли до складу Житомирського генералкомісаріату.

Для стабілізації санітарно-епідеміологічного стану, головним чином, починаючи з 1942 р. окупаційна адміністрація на території генерального округу Житомир розпочала проведення комплексу відповідних заходів. Адже саме з початком весняного періоду з'явилася загроза широкого розповсюдження інфекційних захворювань. Першочергово проводилися кампанії із забезпечення належного санітарного становища населених пунктів, зокрема міст [4; 5; 6, арк.4; 7, арк.39; 8; 9; 10; 11; 12; 13], посилився контроль над перевіркою підприємств та закладів харчування, у деяких районах було заборонено приватне виробництво й продаж окремих продуктових виробів і напоїв [14; 15; 16; 17]. Особлива увага зверталася на контроль над якістю води. Окрім забруднення водних артерій за санітарно-епідеміологічними показниками, німці боялися акцій саботажу з отруєння

питної води. Наприклад, у Вінниці за час від 1 серпня 1941 р. до 1 липня 1942 р. було проведено 6917 бактеріологічних, 1158 хімічних та 1790 клінічних аналізів води [14].

Із метою уникнення антисанітарії знищувалися бродячі собаки й коти [8; 18; 19]. Так, 7 вересня 1942 р. з'явилося розпорядження житомирського генералкомісаріату з вимогою ліквідації усіх безхатніх собак і котів, що, на думку місцевих німецьких урядовців, виступало важливою умовою боротьби зі сказом [20, арк.300]. Для стабілізації санітарно-епідеміологічного стану через зниження кількості собак був уведений спеціальний податок (на собак) [21, арк.83; 22]. Його мета, за словами генерального комісара Е. Лейзера, – «значне зменшення кількості собак по ветеринарно-поліційним міркуванням» [21, арк.83].

Проте, незважаючи на усі санітарно-епідеміологічні заходи, проведені окупантами, з початку 1942 р. у деяких частинах житомирського генерального округу було зафіксоване значне поширення інфекційних захворювань. Серед таких – різні види тифу, малярія, туберкульоз, дифтерія, скарлатина, а також венеричні хвороби. Епідеміологічного характеру набув тиф. У 1942 р. на окупованих українських територіях лише захворювання на висипний тиф у порівнянні з довоєнним періодом зросло у 15 разів, а на черевний тиф – у 12 разів [1, с.54].

Захворювання на тиф, як-от у Вінниці, розповсюдилося уже з грудня 1941 р. У результаті прийнятих заходів до березня 1942 р. його вдалося локалізувати [23, арк.6]. На відміну від великих міст, таких як Вінниця й Житомир, де до середини 1942 р. в основному вдалося уникнути розповсюдження тифу та інших інфекційних захворювань [24; 25; 26, арк.83], в решті районів Житомирського генералкомісаріату, у першу чергу на півночі, виникла епідемічна ситуація. Епідемія висипного тифу розпочалася у травні 1942 р. на території гебітскомісаріату Василевичі [27, арк.2], занесена сюди угорськими військами [28, арк.36]. Тільки у с. Каравачичи Василевицького району в цей час було зареєстровано 125 випадків

захворювань, 9 з яких – із летальними наслідками [27, арк.2]. Загалом станом на травень 1942 р. по округу було виявлено 707 випадків захворювання висипним тифом [27, арк.2].

Із весни 1942 р. на півночі генерального округу Житомир також поширилося захворювання на віспу [29, арк.4-4зв.; 30], а на півдні розповсюдилася малярія [27, арк.2]. Через відсутність належного медичного забезпечення, фізичну й психологічну виснаженість, слабе харчування населення регіону було вразливим до туберкульозу. Приміром, за період жовтня 1941 – липня 1942 рр. на лікуванні у Вінницькому тубдиспансері перебувало 5073 особи [14]. Значне поширення епідемічних захворювань на території округу відбувалося протягом 1943 р. [31, арк.2-5; 32, арк.128; 33, арк.33зв.].

Основним методом окупаційної адміністрації по локалізації інфекційних захворювань було їх обов'язкове (примусове) лікування. Відповідно до постанови міського управління Житомира від 17 лютого 1942 р., особи, хворі на різні види тифу, дизентерію, скарлатину мали лікуватися в інфекційному відділі міської лікарні [15]. Частково проти черевного тифу, віспи, дифтерії, інших захворювань у деяких частинах генерального округу проводилася вакцинація [15; 29, арк.4-4зв.; 30]. За рік німецької окупації у Вінниці було зроблено 7329 щеплень проти черевного тифу, 1006 – проти віспи, 1182 – проти дифтерії та 1055 – проти дизентерії [14]. Проте поза увагою цивільної влади залишалися соціальні причини розповсюдження інфекційних захворювань (фізичне й психологічне виснаження населення, недоїдання, слабкий стан системи медичного обслуговування). Водночас здійснювалися усі необхідні засоби, у тому числі й профілактичні, для убезпечення поширення інфекційних захворювань серед самих німців. Зокрема, у травні 1942 р. під час поширення малярії працівникам адміністративного апарату на півдні генерального округу для профілактичних цілей був наданий акрихін [27, арк.2].

Особливий ризик розповсюдження інфекційних захворювань весь час існував серед радянських військовополонених та в'язнів німецьких тюрем. Серед цих груп осіб, наприклад, поширення тифу набуло епідемічного характеру. Протягом 1942–1943 рр. лише з бердичівської в'язниці до міської лікарні було переведено 280 хворих в'язнів на висипний тиф. Із них 18 осіб померло [34, арк.46]. Однак лікування полонених та ув'язнених було швидше винятком, а ніж правилом. Така ситуація призводила до розповсюдження захворювань серед решти місцевого населення. Так, причиною появи висипного тифу серед населення Вінниці наприкінці грудня 1941 р. став табір радянських військовополонених [23, арк.6].

Незважаючи на небезпеку розповсюдження інфекційних захворювань, у рамках антирадянської пропагандистської кампанії наприкінці травня 1943 р. німці розпочали ексгумацію жертв НКВС 1937–1938 рр. у Вінниці. Розкопки масових поховань та упорядкування трупів без жодних захисних засобів проводили в'язні німецьких тюрем [35, с.36]. Проте, враховуючи безпосередню близькість до лікарні Пирогова, частина масових захоронень на православному кладовищі все таки залишилася не розкопаними [36, с.91]. Загрозливе санітарно-епідеміологічне становище створювало вилучення певними особами з місць ексгумації жертв вінницького НКВС одягу, який згодом продавався на місцевому базарі [35, с.39]. У Бердичеві таку небезпеку несли спекуляція сіллю, видобутою на звалищі місцевого шкірзаводу. Через це навіть були виявлені окремі випадки захворювання сапом [37].

За умов поширення невпорядкованих статевих стосунків, у тому числі через сексуальне насилля представників німецького цивільного управління і окупаційних військ по відношенню до місцевих жінок [38, арк.268; 39, арк.146; 40, арк.7-8] як серед українського населення, так і серед німців значно почастишали випадки венеричних захворювань. Уже в липні 1941 р. їх кількість у Вінниці зросла до 1400 [3, с.290]. У результаті прийнятих заходів хворобу вдалося локалізувати. Станом на 17 жовтня 1941 р. на стаціонарі у Вінницькій венеричній лікарні було лише 75 осіб [41, арк.110-111]. У цілому

за період з 1 жовтня 1941 р. до липня 1942 р. кількість пацієнтів, які перебували у стаціонарі венеричної лікарні Вінниці, складала 425 осіб, а пацієнтів, які лікувалися амбулаторно – 3962 особи [14]. У середині 1942 р. і серед персоналу цивільної адміністрації генерального округу Житомир [27,арк.2], і серед місцевого населення окупованої території [29, арк.7] було зафіксоване розповсюдження захворювання гонореєю.

Масштаби поширення венеричних захворювань змусили німецьку військову, а згодом і цивільну владу видавати спеціальні розпорядження про їх обов'язкове лікування. За відмову від лікування або інфікування іншої особи вині особи підлягали ув'язненню [42; 43]. 8 серпня 1942 р. генеральний комісар К. Клемм видав наказ місцевим лікарям про необхідність обов'язково повідомляти про факти виявлення випадків венеричних захворювань серед військових чинів німецької та союзної їй армій безпосереднім військовим начальникам [29, арк.13]. Проте у дійсності всі адміністративні заходи окупантів не принесли бажаних результатів. Головними причинами розповсюдження венеричних захворювань, відповідно до німецьких звітів, разом з ухиленням від лікування у стаціонарі стали брак спеціалізованих лікарів та необхідних медикаментів [27, арк.2; 44, арк.38-39].

Негативний вплив на ситуацію із поширенням венеричних захворювань мало розповсюдження проституції [44, арк.38]. На початку жовтня 1941 р. німецька комендатура Бердичева прийняла розпорядження, у якому вимагала, щоб усі жінки, які займалися проституцією, двічі на тиждень проходили обов'язковий медичний огляд [43]. З метою запобігання інтимних зв'язків між німцями та українками активісти націонал-соціалістичної партії залучали на світські заходи, зокрема у Житомирі, німкені [3, с.139]. У січні 1943 р. для попередження статевих контактів між німцями та місцевими жінками було прийнято рішення про відкриття у Житомирі та Звягелі (Новограді-Волинському) публічних будинків [45, арк.7]. У таких закладах мали працювати більш прийнятні з расової точки зору представниці західноєвропейських народів, приміром голландки [2, с.139].

Організація спеціальних світських заходів та відкриття публічних будинків передбачали не лише фізичну близькість німців із нібито більш расово повноцінними німкенями й голландками. Таким чином намагалися уникнути їх випадкового, а іноді – й цілеспрямованого зараження венеричними захворюваннями місцевими жінками. Адже згодом у німецькому «Повідомленні з окупованих східних областей» № 41 від 12 лютого 1943 р. зазначалося про факти, відповідно до яких за завданням більшовицького керівництва іноді деякі особи зі складу радянського руху опору здійснювали спроби (через проституцію) заразити венеричними хворобами німецьких солдат та цивільних осіб [44, арк.39].

Публічні будинки – навіть у районах їх розташування – не призвели до покращення ситуації із поширенням венеричних захворювань. Лише за один місяць, у жовтні 1943 р., на Звягельщині було зареєстровано 18 випадків захворювання на гонорею та 1 – на сифіліс [31, арк.3-5].

Отже, значну увагу німецька окупаційна адміністрація генерального округу Житомир надавала питанням організації належного санітарно-епідеміологічного стану в регіоні. Адже у протилежному випадку існувала серйозна загроза не лише для місцевого населення, а й самих німців. Проте уже з початку 1942 р. в різних частинах округу поширилися інфекційні захворювання, а деякі з них, зокрема тиф, набули епідемічного характеру. Значно розповсюдились і венеричні хвороби. Усі заходи окупаційної влади, які не враховували соціальні аспекти існуючих проблем, не призвели до повної локалізації інфекційних захворювань та стабілізації загального санітарно-епідеміологічного стану на території житомирського генерального округу.

Джерела та література

1. Шайкан В. Повсякдення українців у роки німецької окупації. 1941–1944 / Валентина Шайкан. – К. : ПП Наталя Брехуненко, 2010. – 80 с.

2. Україна в Другій світовій війні : погляд з ХХІ ст. : історичні нариси. Кн. 2 / [редкол. : В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, Ю. А. Левенець та ін.]. – К. : Наукова думка, 2011. – 943 с.

3. Лауер В. Творення нацистської імперії та Голокост в Україні / В. Лауер. – К. : Зовнішторгвидав України ; Український центр вивчення історії Голокосту, 2010. – 368 с.

4. Вінницькі вісті (Вінниця). – 1942. – 26 березня.

5. Голос Волині (Житомир). – 1942. – 29 квітня.

6. Державний архів Житомирської області (далі – Держархів Житомирської обл.), ф. Р-1162, оп. 1, спр. 2, 6 арк.

7. Дзяржаўны архіў Гомельскай вобласці (далей – ДАГВ), ф. Р-1846, воп. 1, спр. 3, 235 арк.

8. За вільну Україну (Плисків). – 1942. – 19 квітня.

9. Звягельське слово (Звягель). – 1942. – 27 травня.

10. Коростишівські вісті (Коростишів). – 1942. – 1 серпня.

11. Нова доба (Бердичів). – 1942. – 1 березня.

12. Олевські вісті (Олевськ). – 1942. – 17 травня.

13. Ружинський вісник (Ружин). – 1942. – 17 травня.

14. Вінницькі вісті (Вінниця). – 1942. – 22 липня.

15. Голос Волині (Житомир). – 1942. – 25 лютого.

16. Голос Волині (Житомир). – 1942. – 3 червня.

17. Нова доба (Бердичів). – 1942. – 3 жовтня.

18. Голос Волині (Житомир). – 1942. – 4 березня.

19. Нова доба (Бердичів). – 1941. – 18 грудня.

20. ДАГВ, ф. Р-2752, воп. 1, спр. 1, 517 арк.

21. Держархів Житомирської обл., фонд листівок, листівки інв. № 50, 131 арк.

22. Нова доба (Бердичів). – 1942. – 12 лютого.

23. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 4620, оп. 5, спр. 20, 7 арк.

24. Вінницькі вісті (Вінниця). – 1942. – 21 червня.
25. Голос Волині (Житомир). – 1942. – 9 липня.
26. Державний архів Вінницької області (далі – Держархів Вінницької обл.), ф. Р-1312, оп. 1, спр. 2а, 122 арк.
27. ЦДАВО України, ф. КМФ-8, оп. 1, спр. 223, 3 арк.
28. ЦДАВО України, ф. КМФ-8, оп. 1, спр. 294, 78 арк.
29. ДАГВ, ф. Р-1846, воп. 1, спр. 24, 92 арк.
30. Олевські вісті (Олевськ). – 1943. – 4 вересня.
31. Держархів Житомирської обл., ф. Р-1151, оп. 1, спр. 196, 9 арк.
32. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 75, оп. 1, спр. 3, 233 арк.
33. ЦДАГО України, ф. 75, оп. 1, спр. 5, 191 арк.
34. Держархів Житомирської обл., ф. Р-2636, оп. 1, спр. 9, 66 арк.
35. Селешко М. Вінниця : спомини перекладача комісії дослідів злочинів НКВД в 1937–1938 / Михайло Селешко. – Нью-Йорк – Торонто – Лондон – Сідней : Фундація ім. О. Ольжича, 1991. – 211 с.
36. Хмельницький І. В країні рабства і смерті / Іван Хмельницький. – Чикаго : Самостійна Україна, 1951. – 100 с. – (Бібліотека «Самостійної України» ; вип. 1).
37. Голос Волині (Житомир). – 1942. – 11 липня.
38. Держархів Житомирської обл., ф. Р-2636, оп. 1, спр. 52, 277 арк.
39. ЦДАВО України, ф. 4620, оп. 3, спр. 236, 217 арк.
40. ЦДАВО України, ф. 4620, оп. 3, спр. 253, 127 арк.
41. Держархів Вінницької обл., ф. Р-1312, оп. 1, спр. 1128, 114 арк.
42. Коростишівські вісті (Коростишів). – 1943. – 16 жовтня.
43. Нова доба (Бердичів). – 1941. – 12 жовтня.
44. ЦДАВО України, ф. 4328, оп. 1, спр. 5, 75 арк.
45. Держархів Житомирської обл., ф. Р-1151, оп. 1, спр. 4, 8 арк.

Стельникович С. В. Санитарно-эпидемиологическое состояние на территории житомирского генерального округа

В статье анализируется санитарно-эпидемиологическое положение на территории генерального округа Житомир (вторая половина 1941 – начало 1944 гг.). Определено, что в период нацистской оккупации официальная власть проводила меры по его стабилизации и недопущения распространения инфекционных заболеваний. Ведь такие болезни несли угрозу не только для местного населения, но и самих немцев. Однако инфекционные заболевания в регионе значительно распространились уже с 1942 г. Особую опасность представлял тиф, который приобрел характер эпидемии. Значительно распространились и венерические заболевания.

Ключевые слова: санитарно-эпидемиологическое состояние, инфекционные заболевания, генеральный округ Житомир.

Stelnykovich S. V. Sanitary-epidemiological status in Zhytomyr general district

In this article the sanitary-epidemiological status in Zhytomyr general district are analyzed (the second half of 1941 – early 1944). Determined that during the Nazi occupation the official authorities carried to stabilize it and prevent the spread of infectious diseases. These diseases carried a threat not only to the local population but also to the Germans. However, in the region the infectious diseases significantly spread from 1942. Especially dangerous was from typhus that became epidemic. Significantly spread venereal diseases.

Key words: sanitary-epidemiological status, infectious diseases, Zhytomyr general district.